



# YANGI O'ZBEKISTONDA TARIX SOHASINING DOLZARB MASALALARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI



## KONFERENSIYA TO'PLAMI

# 2026



URGANCH INNOVATIONS UNIVERSITETI

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari [Matn]: to'plam. – Urganch: 2026. – 212 b.

Dunyo tamaddunida **tarix fani** alohida va muhim o'rin egallaydi. Tarix boshqa fanlardan farqli ravishda insoniyat jamiyati taraqqiyoti, davlat va sivilizatsiyalarning shakllanishi, jamiyat hayotida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni izchil hamda tizimli ravishda o'rganadi. Tarix ilmi o'tmish voqealarini tahlil qilish orqali bugungi kunni anglash va kelajakni belgilashda ahamiyatli hisoblanadi.

“**Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari**” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to'plamidagi ilmiy tezis va maqolalar tarix sohasida amalga oshirilgan so'nggi tadqiqot va yangiliklarni keng ilmiy jamoatchilikka yetkazishga xizmat qiladi.

**Mas'ul muharrirlar:**

t.f.n., professor v.b. R.Abdirimov

PhD., dots. U.Maxmudov

**Tahrir hay'ati:**

PhD., dots. R.Anyozov

PhD., dots. M.Egamberganova

PhD., dots. B.Satimov

PhD., dots. O.Rajabov

To'plamda keltirilgan tezis (maqola)larning mazmuni, undagi ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlar hamda fikr-mulohazalar, takliflarning to'g'riligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

MARKAZIY OSIYO SAVDO TIZIMIDA XORAZM SAVDO  
MARKAZLARINING TUTGAN O'RNI

**Abdirimov Razzokberdi**

Urganch innovatsion universiteti professori

**Shomuratova Nargiza Kuralovna**

Urganch innovatsion universiteti magistri

**Annotasiya:** Ushbu maqolada Markaziy Osiyo savdo munosabatlarida Xorazm savdo markazlarining tutgan ahamiyati haqida ma'lumot beriladi.

**Kalit so'zlar:** Markaziy Osiyo, Xorazm, Buyuk ipak yo'li, karvon yo'llari, Xorazm shaharlari, Gurganj, Urganch, Kat, karvonsaroy, savdo.

**Аннотация:** В этой статье представлена информация о значении торговых центров Хорезма в торговых отношениях Центральной Азии.

**Ключевые слова:** Центральная Азия, Хорезм, Великий Шелковый путь, караванные пути, города Хорезма, Гургандж, Ургенч, Кат, караван-сарай, торговля.

**Annotation:** This article provides information about the importance of Khorezm Trade Centers in Central Asian trade relations.

**Key words:** Central Asia, Khorezm, Great Silk Road, caravan routes, Khorezm cities, Gurganj, Urgench, Kat, caravanserai, trade.

Xorazm savdo markazlarining vujudga kelishi va rivojlanishi shart-sharoitlari hamda siyosiy vaziyat to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak, Xorazmni Markaziy Osiyoning bir bo'lagi sifatidagi faoliyati, xo'jalik hayoti va savdosidagi o'rni to'g'risida so'z yuritiladi. Buning uchun eng avvalo, Movarounnahr xo'jalik hayoti xususida tushunchaga ega bo'lish kerak. Somoniylar sulolasi hukmronligi davrida (IX-X asrlar) Movarounnahrda xo'jalik taraqqiyoti faqat Markaziy Osiyoninggina emas, balki Old Osiyoning ham yetuk hududlaridan biri hisoblanardi. Shahar bilan qishloq, o'troq dehqonchilik hududlari bilan ko'chmanchi qabilalar o'rtasidagi mahsulot ayriboshlashning kuchayib borishi karvon savdosini o'sishi o'lkaning qishloq xo'jaligi, kon ishlari va hunarmandchilikning rivojlanishi binobarin keyingi sohalarining rivoji, savdo-sotiqning taraqqiy etishining omili bo'ldi. Bu davrda Movarounnahr va Xorazm iqtisodiy jihatdan musulmon mamlakatlari orasida yetakchi o'rinlardan birini egallar edi. Mamlakatda dehqonchilik ham, hunarmandchilik ham yuksak darajada taraqqiy qilgan bo'lib o'z ehtiyojini qondiribgina qolmasdan, chetga ham juda ko'p miqdorda mahsulot chiqarishga imkoniyat yaratgan edi[1.295]. Butun dunyoda mashhur bo'lgan Movarounnahr mahsulotlarining turi ko'p edi. Buni yozma manbalar to'la tasdiqlaydi.

Al-Istaxriyning ta'kidlashicha, Movarounnahrning o'zida ishlab chiqariladigan moddiy boyliklar shunchalik mo'ltki, bu yerning aholisi, boshqa mamlakatlardan mahsulotlar olmasdan ham o'z ehtiyojlarini qondira olardilar. Yozma manbalarning bergan ma'lumotlariga qaraganda, Zarafshon, Qashqadaryo vohalari, Farg'ona, Eloq,



Shosh va Xorazmda IX-XV asrlarda dehqonchilik va bog'dorchilikda ma'lum bo'lgan barcha mahsulotlar yetishtirilgan, hunarmandchilikda ham barcha mahsulotlar ishlab chiqilgan. Al-Istaxriy Zarafshon vodiysini tasvirlar ekan, uning unumdorligiga qoyil qolib, Buxoro vohasini moviy osmon gumbazi ostiga to'shalgan va qasrlar bilan naqshlangan yam-yashil gilamga o'xshatsa, Zakariyo Qazviniy esa Gurganjda hunarmandchilikning barcha turlarining nihoyatda rivojlanganini ko'rib, hayratda qolgan edi[2.135].

Xususan Xorazmning Markaziy Osiyo shaharlari xo'jalik va savdo hayotidagi o'rni to'g'risida aytadigan bo'lsak, X asr arab manbalari (Maqdisiy, Is-taxriy, Ibn Rusta, Ibn Fadlan) ma'lumotiga ko'ra, bu sohada Xorazmning o'rni beqiyos bo'lganligini ko'ramiz. Bu manbalarning barchasi Xorazmning Markaziy Osiyo tashqi savdosida juda katta rol o'ynaganligini, ayniqsa, Sharqiy Yevropa, Volgabo'yi va Sibir xalqlari bilan bo'ladigan tranzit savdoda Xorazm asosiy bog'lovchi xalqa bo'lganligini tasdiqlaydi.

Maqdisiy asarlarida keltirib o'tilgan chetga chiqarilgan va keltirilgan tovarlar ro'yxatida, Xorazm orqali bulg'orlardan keltirilgan juda ko'plagan turdagi mahsulotlarni ham ko'rsatib o'tadi.

X asr manbalarida keltirilgan ma'lumotlar nafaqat X asrga, balki keyingi asrlarga ham xos bo'lib, Xorazmning Volgabo'yi, Sharqiy Yevropa, ko'chmanchilar dunyosi, Xuroson, Eron, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari, Hindiston, Xitoy va, ayniqsa, Markaziy Osiyoning boshqa hududlari bilan bo'lgan savdo aloqalari yillar o'tib, kengaysa-kengayganki, aslo to'xtab qolmagan. Xorazmning Markaziy Osiyo shaharlari bilan olib borgan savdosi haqida X-XV asr manbalarida turli-tuman ma'lumotlar mavjud bo'lsada, ular bu mavzuni to'laligicha o'rganish imkonini bermaydi.

Bir asr davomida, hozirgi Markaziy Osiyo hududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar yordamidagina, bu sohada ko'pgina muvaffaqiyatlarga erishildi. Ammo bu bilan ham hali savdo yo'llari xususidagi bilimlarimizni yetarlicha deb bo'lmaydi.

Ammo shu o'rinda, tarixiy manbalarda (Istaxriy, Maqdisiy) keltiriladigan savdo yo'llari xususidagi ma'lumotlar bilan arxeologik tadqiqotlar natijasida olingan ma'lumotlarni taqqoslab o'rganishdan oldin, dastavval, Istaxriy va Maqdisiy asarlarida keltirilgan Xorazmning ichki va Markaziy Osiyo shaharlari bilan bog'lovchi savdo yo'llari to'g'risidagi ma'lumotlarni umumiy holatga keltirib o'tish maqsadga muvofiq bo'lsa kerak deb o'ylaymiz.

Istaxriy asarida Hazoraspdan Katgacha bo'lgan yo'l ko'rsatilgan: Hazorasp-Kardaranxos – 3 farsax; Kardaranxos-Xiva – 5 farsax; Xiva-Safardiz – 5 farsax; Safardiz-Kat – 3 farsax[3.287]. Agar Kardaronxosning hozirgi kundagi Bog'ot tumanidagi Qal'ajiq yodgorligi o'rniga, Safardizni hozirgi Xonqa o'rniga, Katni hozirgi Beruniy o'rniga to'g'ri kelishini hisobga oladigan bo'lsak, Istaxriy keltirib o'tgan manzillar orasidagi masofa (1 farsax – 6-8 km) aynan shu manzillar o'rnida hozirgi kundagi shahar va manzillar orasidagi masofaga to'g'ri kelib boradi.

Xorazm savdo markazlarining Movarounnahr savdo markazlari bilan bo'ladigan aloqasida, ayniqsa, Amudaryo muhim rol o'ynaganligini, Amudaryo orqali yuk ortilgan kemalar Movarounnahrning ko'pgina shaharlariga borib yetgan. Yozma manbalar ham Amudaryoda kemalar qatnaganligi va asosiy savdo yo'llaridan biri bo'lganligini tasdiqlaydi. Ibn Fadlan o'z sayohatnomasida Buxoro bilan Xorazm o'rtasidagi savdo ishlari asosan, kemalar orqali amalga oshirilganligini yozib qoldirgan.

Somoniylar davrida ulkan mintaqadagi siyosiy barqarorlik natijasidagina Xorazm yuqorida ko'rsatib o'tilgan xo'jalik muvaffaqiyatlariga erishgan deyishimizga to'liq asos bor. Hatto numizmatik materiallarga tayanadigan bo'lsak, Xorazm savdogarlari so'g'd savdogarlaridan keyin, ba'zi hollarda esa teng mavqeda ish yuritib, asta-sekin Movarounnahr savdosida o'z mavqelarini oshirib borganligini ko'rish mumkin. Chunonchi IX-X asrlarga oid So'g'd shaharlarining faqat uchtasida – Varaxsha, Poykent, Qumsovgandan topilgan tangalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu tangalar orasida Xorazm mayda ayirboshlov tangasi, faqat Samarqand So'g'di tangalaridan keyin ikkinchi o'rinni egallaydi. Shu o'rinda mashhur tarixchi Narshaxiyning ma'lumoti qiziqish uyg'otadiki, u o'zining «Buxoro tarixi» asarida arablar istilosi davrida va undan oldin (VII-VIII asrlar) Buxoro ichki savdosida Xorazm tangalari hukmronlik qilganligini yozib o'tgan edi[4.14]. Ammo keyinchalik vaziyat bora-bora Xorazm savdogarlari foydasiga o'zgarganligini ko'ramiz. Chunki keyingi, X-XV asrlarda ro'y bergan siyosiy voqealar ham bunga kuchli ta'sir o'tkazgan. Buning sabablari quyidagilardir: Osiyoda vujudga kelgan va birining o'rini ikkinchisi egallab turgan Qoraxoniylar, G'aznaviylar va Saljuqiylar davlatlari o'rtasida o'zaro kurash va urushlardan, Movarounnahrning boshqa hududlariga nisbatan chetda bo'lgan hamda ular tarkibida ham mustaqil davlat sifatida faoliyat ko'rsatgan. Bu esa Xorazmning iqtisodiy rivojiga, savdo shaharlarining o'sishiga unchalik ta'sir qilmadi.

X-XII asrlar davomida ham Xorazm Sharqiy Yevropa, Volgabo'yi va Rus bilan bo'lgan savdoda tranzit savdo markazi rolini o'ynashi bilan birga, o'zida ishlab chiqarilgan mahsulotlarning yildan-yilga ko'payib borganligini nafaqat manbalar, balki arxeologik tadqiqotlar natijasida topilgan buyumlar ham tasdiqlaydi.

XII-XIII asrlarda vujudga kelgan Xorazmshoh-anushteginlar davlatining markazi sifatida ham Xorazm savdo markazlarining roli shu darajada oshdiki, Xorazm savdogarlari bu davrda Buyuk Ipak yo'lidagi asosiy savdo ishlarini to'laligicha o'z qo'llariga olganlar.

Bu yuqorida Xorazm savdo shaharlarining vujudga kelishi va rivojlanish jarayonini tahlil qilganda ham ta'kidlab o'tilgan edi.

Mo'g'ullar bosqini arafasidagi Xorazm haqidagi Yoqut Hamaviy fikrini eslab o'tish joiz deb o'ylaymiz: "...hech qaerda bunday gavjum va yashnagan joyni ko'rmaganman... Xorazmning deyarli hamma shaharlarida mol-tovar

hamda do'kon-rastalarga boy bozorlar bor, bozori bo'lmagan qishloq kamdan-kamdir".

Mo'g'ul bosqini Movarounnahr shaharlari kabi, Xorazm shaharlariga ham katta vayronagarchiliklar keltirdi. Ammo mo'g'ul bosqini oqibatlaridan tezda o'zini o'nglab olgan Xorazm, ayniqsa, uning Oltin O'rdaga bo'ysunuvchi qismi, oldingidek, hatto oldingidan ham rivojlanib, Movarounnahr va Oltin O'rdaning eng muhim savdo markaziga aylanadi. Gurganch esa butun Movarounnahr va Oltin O'rdada ishlab chiqarilgan barcha tur mahsulotlar to'planuvchi savdo markazlaridan biri hisoblanardi.

#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. с.295.
2. Buniyodov Z. Anushtegin Xorazmshohlar davlati. 135-bet.
3. Mavlanov O'.M. Markaziy Osiyoning qadimgi yo'llari: shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. Monografiya.-T.:Akademiya,2008.y.287-bet.
4. Narshaxiy. Buxoro tarixi. //«Meros» to'plamida. –T.: «Kamalak», 1991, 14-bet.